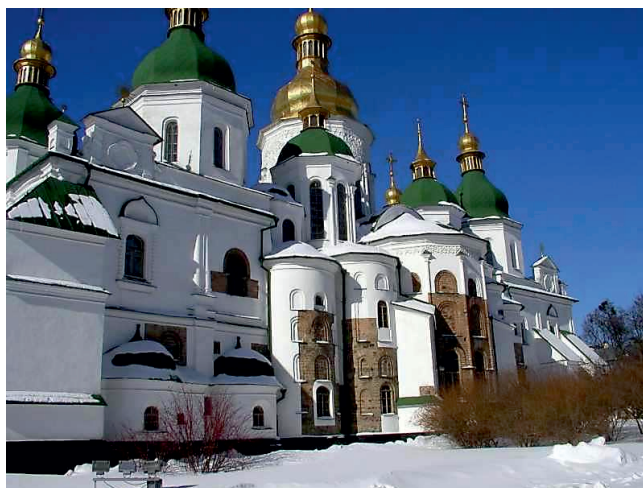

Микола Жарких
Фальшивий ювілей,
або
Помилковість думки
про заснування
Київської Софії
князем Володимиром

Київ 2009

До уваги читачів

Даний документ можна завантажити з мого персонального сайту, з HTML-версії роботи, за адресою www.m-zharkikh.name/uk/History/FalseJubileeStSophiaKyiv.html
В HTML-версію можуть вноситись невеликі виправлення та доповнення.

В HTML-версії доступні зображення великого розміру, які в даний документ вставлено у зменшеному розмірі.

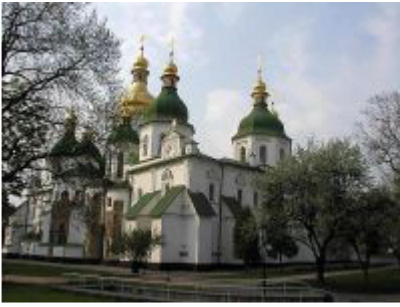
Робота була опублікована у 2009 р.

Дана версія документа згенерована 3 жовтня 2013 р.

Зміст

Вступ.....	4
Хто така Надія Нікітенко і чого вона хоче	4
Що таке відкриття у гуманітаристиці і коли воно можливе.....	5
Три кити києво-софіє-засновознавства.....	6
Повість времен і літ.....	6
Новгородський перший літопис	7
Титмар Мерзебурзький.....	11
Четвертий кит	16
Чи справді «Слово» говорить про завершення Софійського собору Ярославом	18
На які два тексти написано «Слово про закон і благодать» ?	19
Коли могло з'явитись «Слово про закон і благодать» ?	21
Що можна датувати на підставі недатованого джерела.....	23
Змагання китів	24
Also sprach Nikitenko!.....	25
Кому потрібна лженаука, створена Н.Нікітенко ?.....	29
Що означає вираз «дата заснування / закінчення собору»	29
Який ювілей має право святкувати Софія Київська ?	31

Вступ

Софійський собор у Києві збудовано за князя Ярослава Мудрого. Це знає кожен, хто тримав в руках двогривневу купюру. Отже, якщо ви знаєте це, то можете статтю не читати – ви й так маєте правильне уявлення про предмет (варто прочитати [висновки](#)). Стаття написана для тих, хто вважає, що Софійський собор збудував батько Ярослава – князь Володимир Святославич. У статті доведена безпідставність такої точки зору.

Київ, 29.10.2009 р.

Хто така Надія Нікітенко і чого вона хоче

Надія Нікітенко – доктор історичних наук, завідувач відділу Національного заповідника «Софія Київська».

Вона хоче зробити переворот в українській гуманітарній науці й довести, що Софійський собор в Києві завершений в 1011 році князем Володимиром Святославичем, спростувавши загальноприйнятий, але помилковий (на її думку) погляд, що собор споруджено за князювання Ярослава Володимировича, відомого також як Ярослав Мудрий.

Для досягнення своєї мети Н.Нікітенко опублікувала ряд монографій та статей. Ми розглянемо останню її книгу «Святая София Киевская» (К. : Горобец, 2008 г. – 384 с., под редакцией члена-корреспондента Академии архитектуры Украины Н.М.Куковальской). Це видання є науково-популярним, але ми беремо її як останнє слово у поглядах автора на предмет.

Відаючи належне сміливості авторки, котра безстрашно проголошує і намагається захищати найабсурдніші тези, у справедливості яких вона сама повірила, не можна не пошкодувати, що цю сміливість не вдалося використати у мирних цілях. В 1999 р. була надрукована монографія «Русь и Византия в монументальном комплексе Софии Киевской», де вперше проголошено переворот у киево-софіє-засновознавстві (є така наука, котра має предметом спеціально заснування Софійського собору; відповідну бібліографію можна [подивитись тут](#)). В тому ж році з'явилась рецензія Олексія Толочка – дуже м'яка і делікатна по формі, але нищівна щодо суті поглядів Н.Нікітенко (Два світи, два способи дискурсу. – Український гуманітарний огляд, 1999 р., т. 1, с. 137 – 149). Я сподівався, що після такої оцінки авторка перегляне свої побудови в напрямі критичного реалізму, та де там! Перегляд якщо й відбувся, то хіба в напрямку ще більшого загострення і так екстравагантних тез.

Мы долго молча отступали.

Досадно было, боя ждали,
 Ворчали старики : «Что ж мы,
 На зимние квартиры ?
 Боятся, что ли, командиры
 Чужие изорвать мундиры
 О русские штыки ?»

От щоб моє мовчання не було помилково прийнято за знак згоди з поглядами Н.Нікітенко, я й вирішив «чужие изорвать мундиры».

Що таке відкриття у гуманітаристиці і коли воно можливе

Перш ніж перейти до конкретної аргументації автора, розглянемо деякі моменти з теорії пізнання.

Гуманітарне знання засновано на джерелах. Цим воно відрізняється від знань в природничих науках (які засновані на експерименті для швидкоплинних процесів і на спостереженні для процесів, тривалість яких перевищує людське життя). Цим воно відрізняється від математичного знання, заснованого здебільшого на аксіомах.

Відкриття – це нове, важливе і верифіковане знання. Нове – невідоме раніше; важливе – істотне для цілої області знань; верифіковане – незалежне від особи дослідника.

Відкриття в гуманітаристиці можливе, якщо дослідник запроваджує нові джерела та / або нові методики досліджень. Якщо дослідник використовує вже відомі джерела і загальноприйняті методи їх дослідження, він обов'язково прийде до тих самих висновків, що й його попередники (все це, звичайно, за умови, що дослідник прагне відкрити істину, а не догодити ідеологічному начальству).

Гуманітарні знання діляться на конкретні (фактичні) і узагальнені (концептуальні). Твердження «князь Ярослав Мудрий помер 20 лютого 1054 року» є прикладом конкретного знання. Твердження «суспільний лад Давньої Русі – це феодалізм» є прикладом концептуального знання.

Відповідно конкретно-гуманітарні відкриття здебільшого відбуваються при запровадженні нових джерел, а концептуально-гуманітарні відкриття – при запровадженні нових методик дослідження.

Свіжим прикладом конкретного відкриття є археологічні дослідження 2003 р. в Києві на вул. Юрківській, де були знайдені залишки невідомої давньоруської церкви. Класичним прикладом концептуального відкриття є розшифровка Юрієм Кнорозовим календарної системи майя. Це відкриття стало наслідком запровадження нової методики – математичної криптографії – для дослідження вже відомих джерел (написів майя).

Переворот в науці – це таке відкриття, яке змушує заново написати цілий розділ науки. Загальновідомим прикладом такого перевороту була геліоцентрична система М.Коперніка. Такий переворот можливий тільки там, де панують схоластичні (логічно коректні, але не зв'язані з дійсністю) або приблизні погляди; він має своїм наслідком встановлення правильних поглядів і тому не підлягає подальшій ревізії.

В таких областях, де правильні погляди вже встановлено, перевороти неможливі. Києво-софіє-засновознавство належить саме до таких областей.

Три кити киево-софіє-засновознавства

Як кожна поважна наука, киево-софіє-засновознавство оперте на трьох китах : Повісті времен і літ, Новгородському першому літописі і Хроніці Титмара Мерзебурзького. Для полегшення читання статті я зробив маленьку хрестоматію з цих джерел у частині, яка стосується початкової історії київської Софії.

[Повість времен і літ](#)

[Новгородський перший літопис](#)

[Титмар Мерзебурзький](#)

Повість времен і літ

«Повість времен і літ» (або «Повість временних літ») – найдавніший київський літопис, доведений до 1113 року. Він дійшов до нас у двох основних списках – Лаврентіївському (1377 р.) та Іпатіївському (1 чв. 15 ст.).

Лаврентіївський рукопис був добре відомий вченим уже в кінці 18 ст. В 1804 р. була зроблена перша спроба видати цей твір. На найвищому (як на той час) науковому рівні літопис був виданий в 1846 році як перший том «Полного собрания русских летописей».

Іпатіївський літопис відкрив і вперше використав Микола Карамзін (у передмові до «Истории государства Российского», вперше надрукованій у 1816 році, цей літопис названий серед важливих джерел). Він був виданий в 1843 році як 2-й том «Полного собрания русских летописей».

Після того обидва томи неодноразово перевидавались; опубліковані також переклади «Повісті» сучасною українською мовою.

Уривок, який нас цікавить, читається так :

[Лаврентіївський літопис](#)

(орфографія спрощена)

В лето [6545 (1037)]. Заложил Ярославъ городъ великий оу негоже града суть Златая врата . заложил же и црковь стые Софие . митрополью . и посемь црковь на Золотыхъ вортехъ . стоє Бце Блговещеньє .

[Іпатіївський літопис](#)

(орфографія спрощена)

Въ лето [6545 (1037)] Заложил Ярославъ . городъ великий **Кыєвъ** . оу негоже града врата суть златая заложил же и црковь . стыя Софьи . премудрость Бию митрополью . и посемь . церьковь на Златыхъ вратахъ **камену** стыя Бца Благовещение . сии же премудрыи князь Ярославъ . то того деля створи Блговщние на вратахъ . дать всегда радость градоу тому стымъ блговщениемъ . Гснимъ . и млтвою стыя Бца . и

[Переклад Л.Є.Махновця](#)

У рік 6545 [1037]. Заложив Ярослав город — великий Київ, а в города сього ворота є Золоті. Заложив він також церкву святої Софії, премудрості божої, митрополію, а потім церкву на Золотих воротах, кам'яну, Благовіщення святої богородиці.

Сей же премудрий великий князь Ярослав задля того спорудив [церкву] Благовіщення на воротах, [щоб] давати завше радість городу сьому святым благовіщенням господнім і

	архаангла . Гаврила .	молитвою святої богородиці та архангела Гавриїла.
посемь стаго Георгия монастырь . и стое Ирины .	по семь стго Георгия монастырь . и стья Ирины .	Після цього [він звів] монастир святого Георгія [Побідоносця] і [монастир] святої Орини.
и при семь нача вера хсаньска плодитися . и раширити . и черноризьци почаша множитися . и монастыреве починаху быти . и бе Ярославъ любя црковные оуставы . попы любяше по велику . излиха же черноризьце . и книгамъ прилежа и почитає часто в нощи и въ дне . и собра писце многы . и прекладаше от Грекъ на Словенское писмо . и списаша книги многы . и сниска имиже поучащєся вернии людє наслажаются . оученья бжественаго .	и при семь . нача вера крстьянская плодитися . и раширятся и чернорисци почаша множитися . и монастыреве почашу быти . и бе Ярославъ любя црквньные оуставы . и попы любяше по велику излиха же бе любя черноризьци . и книгамъ прилежа почитая часто . в днь и въ нощи . и собра писцы многы . и прекладаше от Грекъ на Словенские языкъ . и писма . и списаша многы книги . и снискаими же поучаються вернии людє . и наслажаються оучения бжственаго гласа .	І при нїм стала віра християнська плодитися в Русі і розширяться, і чорноризці стали множитися, і монастирі почали з'являтися. І любив Ярослав церковні устави, і попів любив він велике, а понад усе любив чорноризців. І до книг він мав нахил, читаючи [їх] часто вдень і вночі. І зібрав він писців многих, і перекладали вони з гречизни на слов'янську мову і письмо [святеє], і списали багато книг. І придбав він [книги], що ними поучаються віруючі люди і втішаються ученням божественного слова.

Ці тексти відомі в повному обсязі уже 160 років і за цей час читались, перчитувались, досліджувались і коментувались багато разів. Все, що можна було відкрити завдяки цим текстам – давно вже відкрито і прийнято в науці.

Новгородський перший літопис

Цей літопис писався в Новгороді. Він відомий у двох варіантах (ізводах) – старшому і молодшому. Старший ізвод представлено Синодальним списком, написаним в 13 і 14 століттях. Він доведений до 1352 року. Молодший ізвод відомий у 3 давніх списках середини 15 ст., він доведений до 1446 року. Синодальний список був вперше надрукований у 1781 році, а в 1841 р. обидва ізводи надруковані як 3-й том «Полного собрания русских летописей».

Потрібний нам текст невеликий, тому я випишу його повністю :

<u>Старший ізвод</u> (орфографія спрощена)	<u>Молодший ізвод</u> (орфографія спрощена)	Переклад (мій)
Въ лето 6525 [1017]. Ярославъ иде къ Берестию. И заложена бысть святая София Кыеве.	В лето 6525 [1017]. Ярославъ иде къ Берестию; и заложена бысть святыя Софєя в Кыеве.	Ярослав іде до Берестя. І закладена була свята Софія в Києві.

Въ лето 6526 [1018].	В лето 6526 [1018].	
Въ лето 6527 [1019].	В лето 6527 [1019].	
Въ лето 6528 [1020]. Родися Володимиръ сынъ у Ярослава.	В лето 6528 [1020]. Родися у Ярослава сынъ и наречень бысть Володимиръ.	Народився у Ярослава син Володимир.
Въ лето 6529 [1021]. Победи Ярославъ Брячислава.	В лето 6529 [1021]. Победи Ярославъ Брячислава.	Ярослав перемиг Брячислава.
Въ лето 6530 [1022].	В лето 6530 [1022].	
Въ лето 6531 [1023].	В лето 6531 [1023].	
Въ лето 6532 [1024].	В лето 6532 [1024].	
Въ лето 6533 [1025].	В лето 6533 [1025].	
Въ лето 6534 [1026].	В лето 6534 [1026].	
Въ лето 6535 [1027].	В лето 6535 [1027].	
Въ лето 6536 [1028]. Знамение змиево на небеси явися.	В лето 6536 [1028]. Знамение явися на небеси змиевъ видъ.	На небі з'явилося знамення у вигляді змія.
Въ лето 6537 [1029].	В лето 6537 [1029].	
Въ лето 6538 [1030].	В лето 6538 [1030].	
Въ лето 6539 [1031].	В лето 6539 [1031].	
Въ лето 6540 [1032].	В лето 6540 [1032].	
Въ лето 6541 [1033].	В лето 6541 [1033].	
Въ лето 6542 [1034].	В лето 6542 [1034].	
Въ лето 6543 [1035].	В лето 6543 [1035].	
Въ лето 6544 [1036].	В лето 6544 [1036].	
Въ лето 6545 [1037]. Заложи Ярославъ город Кыевъ, и церковь святыхъ София.	В лето 6545 [1037]. Заложи Ярославъ город Кыевъ, и церковь святыхъ Софея сверши.	Ярослав заклав город Київ і церкву святої Софії [закінчив – <i>ad libitum</i> . М.Ж.].
Въ лето 6546 [1038].	В лето 6546 [1038].	
Въ лето 6547 [1039]. Освящена бысть церкви святыхъ Богородиця Володимиромъ.	В лето 6547 [1039].	Церква святої Богородиці була освячена [князем] Володимиром.
Въ лето 6548 [1040].	В лето 6548 [1040].	
Въ лето 6549 [1041].	В лето 6549 [1041].	
Въ лето 6550 [1042]. Володимиръ иде на Емь съ новгородъци, сынъ Ярославль.	В лето 6550 [1042].	Володимир, син Ярослава, пішов на Ємь з новгородцями.
Въ лето 6551 [1043].	В лето 6551 [1043].	Володимир пішов на греків.

Володимиръ иде на Грькы.		
Въ лето 6552 [1044]. Погребена быста 2 князя, сына Святославля: Яропль, Ольгъ; и крестиша кости ею.	В лето 6552 [1044]. Ходи Ярославъ на Литву; а на весну же Володимиръ заложи Новъгород и сдела его.	Поховано було двох князів, синів Святослава : Ярополка та Олега, і охрестили їхні кістки.
Въ лето 6553 [1045]. Съгоре святая Софія, въ суботу, по заутрѣнии, въ час 3, місяця марта въ 15. Въ то же лето заложена бысть святая Софія Новегороде Володимиромъ княземъ.	В лето 6553 [1045]. Заложи Володимиръ святую Софею в Новегороде.	Згоріла святая Софія у суботу після заутрені, о третій годині, місяця марта у 15-й день. Того ж року закладена була святая Софія у Новгороді князем Володимиром.
Въ лето 6554 [1046]. Въ лето 6555 [1047].	В лето 6554 [1046]. В лето 6555. [1047] Ярославъ иде на Мазавшаны и победи я, и князя ихъ уби Моислава, и покори я Казимиру; тогда дасть Казимиръ 800 людии Руси полоненыхъ Ярославу шюрину.	Ярослав пішов на мазовшан і переміг їх, і вбив їхнього князя Моїслава, і підкорив їх Казимиру. Тоді віддав Казимир полонених, 800 руських людей, своєму шурину Ярославу.
Въ лето 6556 [1048]. Въ лето 6557 [1049].	В лето 6556 [1048]. В лето 6557 [1049]. Мѣсяца марта въ 4, въ день суботный, сгоре святая Софея; беаше же честно устроена и украшена, 13 верхы имуши. а ту стояла святая Софея конецъ Пискупле улице, идеже ныне поставиль Сотъке церковъ камену святого Бориса и Глеба над Волховомъ.	Місяця марта в 4-й день, у суботу, згоріла святая Софія. Вона була прекрасно влаштована і прикрашена, мала 13 верхів. А стояла святая Софія у кінці Біскупської вулиці, де нині поставив Сотко кам'яну церкву святих Бориса і Гліба над Волховом.
Въ лето 6558 [1050]. Родися Святоплькъ.	В лето 6558 [1050]. Свершена бысть святая Софеа в Новегороде, повелениемъ князя Ярослава и сына его Володимира и архиепископа Луки. И преставися жена Ярославля княгыни.	Народився Святополк. Закінчена була святая Софія у Новгороді, повелінням князя Ярослава і сина його Володимира і архієпископа Луки. І померла княгиня – жона Ярослава.
Въ лето 6559 [1051].	В лето 6559 [1051].	Зібравши єпископів,

Постави Ярославъ Лариона Русина митрополитомъ.	Постави Ярославъ Лариона митрополитомъ Русина въ святеи Софеи, събравши епископы.	поставив Ярослав Ларіона русина митрополитом у святей Софії.
Въ лето 6560 [1052]. Преставися Володимиръ, сынъ Ярославъ, въ Новегороде, месяца октября въ 4.	В лето 6560 [1052]. Месяца октября въ 4 день, в неделю, преставися Володимиръ, сынъ Ярославъ, стареишии в Новегороде; положиша и в Новегороде въ святеи Софеи, юже бе создалъ самъ.	Місяця октябрия в 4-й день, у неділю у Новгороді помер Володимир, найстарший син Ярослава. Поховали його у Новгороді у святей Софії, яку він сам спорудив.
Въ лето 6561 [1053].	В лето 6561 [1053]. А у Всеволода родися сынъ Володимиръ от цесарице Грекине.	У Всеволода народився син Володимир від царівни-грекині.
Въ лето 6562 [1054]. Преставися Ярославъ, и седе Изяслав Кыеве на столе.	В лето 6562 [1054]. Преставися великий князь руский Ярославъ. [...] Ярославу же приспе конецъ житиа, и предасть душу свою месяца февраля, в субботу 1 недели поста, на святого Федора. Всеволодъ же, спрятавъ тело отца своего, возложи на сани, повезоша Кыеву попове, поюще обычныя песни; и плакашася по немъ людие плачемъ велиимъ зело; и абие принесъше, положиша его в раце мраморяне въ церкви святыя Софея; и плакася по немъ Всеволод и людие вси. Живе же всех лет 76.	Помер великий князь руський Ярослав [далі в молодшому ізводі йде заповіт Ярослава, позначений ...] Ярославу ж прийшов кінець життя, і віддав душу свою у місяці февралі, в субботу першого тижня великого поста, на святого Федора. Всеволод же, опорядивши тіло свого батька, поклав його на сани і повіз [з Вишгорода] до Києва. Попи співали належні за звичаєм пісні, і дуже плакали по ньому люди – великим плачем. І коли привезли, поклали тіло його у мармуровій раці у церкві святої Софії. І плакав по ньому Всеволод і всі люди. Жив же він всього 76 років. І сів Изяслав у Києві на столі.

Перше, що впадає в очі з цього уривку – це надзвичайна бідність відомостей. На 37 років князювання Ярослава Мудрого в кожному ізводі є лише 14 років із записами, а 23 роки – порожні. Друге – всі записи носять лапідарний характер, розгорнутий опис заповіту і смерті Ярослава під 1054 р., безсумнівно, запозичено з київського джерела. Третє – записи старшого ізводу, які називають імена князів, діляться порівну – по шість записів – між київським князем Ярославом і

новгородським князем Володимиром. Отже, літопис у даній частині можна вважати літописом новгородського князя Володимира Ярославича.

Моє життя фізика-теоретика склалося так, що до написання цієї статті Новгородського першого літопису я не читав і цілком довіряв книгам киево-софіє-засновознавців, де сказано : «Новгородская первая летопись датирует основание Софии 1017 годом» (с. 13). Наявність двох літописних дат заснування собору – 1017 (Новг.) і 1037 (Лавр. – Іпат.) роки – була темою численних киево-софіє-засновознавчих дискусій.

В дійсності, як ми бачили вище з тексту літопису, справа стоїть значно простіше. Ніяких двох літописних дат нема – є одна літописна дата 1037 рік, яка однаково фігурує в усіх трьох літописах – Лаврентіївському, Іпатіївському і Новгородському першому старшого ізводу. Зміст повідомлення під цим роком також ідентичний у всіх трьох літописах і зводиться до двох пунктів : Ярослав заснував город Київ; Ярослав заснував Софійський собор. Різниця полягає в тому, що в новгородському літописі ця стаття є лапідарним натяком (анотацією, чи конспектом, чи планом майбутнього оповідання), а в київських літописах вона розгорнута у велику похвалу Ярославу.

Як же бути з дублікатом запису про заснування Софії, який стоїть під 1017 роком ? Багато дослідників думали над цим питанням, але нікому не вдалося запропонувати правдоподібного пояснення. Нема такого пояснення і в мене. Але наявність у літописі якихось неясних чи суперечливих звісток не може переписати звісток ясних і узгоджених з іншими джерелами. Тому слід говорити : Новгородський перший літопис старшого ізводу згоден з київськими літописами в тому, що Софійський собор засновано в 1037 році.

Наявність двох однакових звісток про заснування Софійського собору турбувала вже укладача Новгородського першого літопису молодшого ізводу. Він розв'язав цю задачу так, що собор був заснований в 1017 році, а закінчений в 1037 році. Це «уточнення» слід розглядати не як джерельну звістку, а як перший етюд з киево-софіє-засновознавства. Так вважав ще О.О.Шахматов («Известия под 1037 г. об окончании постройки города и Софии А.А.Шахматов рассматривал как попытки составителей новгородских сводов согласовать летописные статьи 6525 (1017) и 6545 (1037) гг.» – *Каргер М.К. Древний Киев*, М., 1960 г., т. 2, с. 100).

Це джерело теж важко назвати новим, бо воно введено в науковий обіг в повному обсязі понад 160 років тому.

Титмар Мерзебурзький

Thietmar (Dietmar, Dithmar) von Merseburg (25 липня 975 – 1 грудня 1018) був єпископом у Мерзебурзі і автором хроніки (Chronicon Thietmari Merseburgensis).

Біографічні відомості про нього можна подивитись у «[Вікіпедії](#)» та у докладній [вступній статті](#) до нового російського перекладу його хроніки.

Коли хто не знає, де знаходиться цей Мерзебург, я зараз поясню (це зовсім недалеко від Бердичева). З Києва ми вирушаємо просто на Коростишів (тобто на захід) і відміряємо 1275 км – і вже ми у Мерзебурзі. Від Лейпцига це всього 30 км на захід, від Берліна – 195 км на південний захід.

Титмар писав хроніку в останні шість років свого життя. Вона складається з восьми книг. Дуже несподівана для нас особливість – хроніка дійшла до наших днів в автографі (хоч він сильно постраждав у 1945 році).

Слід знати, що останні параграфи (30 – 34-й) 8-ї книги написані Титмаром власноручно, хоча більша частина кодексу написана його секретарями. Отже, й «наші» параграфи (31 – 33) написані його рукою, буквально в останні тижні (коли не дні) життя єпископа.

Хроніка була вперше видана латинською мовою у Франкфурті-на-Майні в 1580 р. і потім у 17 – 18 ст. неодноразово перевидавалась. Зразкове (як на той час) наукове видання вийшло в 1839 році як 3-й том серії «*Monumenta Germaniae historica, Scriptores*»; після цього хроніка ще не раз перевидавалась у 19 і 20 ст.

Німецький переклад хроніки був уперше надрукований у Лейпцигу в 1606 р., пізніше також було немало видань німецькою мовою. В 2005 році в Інтернеті було опубліковано новий повний переклад російською мовою, який у 2009 р. вийшов у вигляді книги.

Всі дослідники, які писали про цю хроніку, одностайно характеризують її як дуже цінне і надійне джерело.

Як джерело для історії Києва ця хроніка використовувалась принаймні з кінця 18 ст. Так, її цитує М.Берлінський у своїй «Історії Києва», написаній в 1800 р. (*Берлінський М.Ф.* Історія міста Києва. – К. : Наукова думка, 1991 р., с. 40).

Тепер подивимось, що саме написав Титмар про київські події початку 11 ст.

Латинський текст з 8-ї книги

[fol. 191v](#)

n31. (16.) Nec tacendum est, quod in Ruscia contigit lugubre damnum. Bolizlavus namque eam grandi exercitu peciit multumque ei nostro fame nocuit. Mense etenim Iulio et XI. Kal. Aug. predictus dux ad

[fol. 192r](#)

quendam fluvium veniens ibidem exercitum suimet castra metari pontesque necessarios parare iubet. Iuxta quem **rex Ruscorum** cum suis sedens futurum duelli invicem conducti eventum sollicitus expectabat. Interim Poleniorum provocacione hostis presens ad bellum excitatur et ab amne, quem tuebatur, ex inopinata prosperitate fugatur. Ex hoc rumore Bolizlavus extollitur et consocios parari et accelerare rogans fluvium, etsi laboriose, velociter transcendit. Inimica autem acies contra turmatim ordinata patriam defendere suam frustra nititur. Namque in primo conflictu cedit ac numquam postea fortiter resistit. Ibi tum cesa est innumera multitudo fugiencium et parva victorum. Hericus miles inclitus ex nostris oppetiit, quem inperator noster in vinculis diu retinuit. Ex illa die Bolizlavus optata prosperitate

[Російський переклад І.В.Дьяконова](#)

31. (16.) Нельзя также умолчать о прискорбном несчастье, случившемся на Руси. Ведь Болеслав, напав на неё, согласно нашему совету, с большим войском, причинил ей большой вред. Так, в июле месяце, 22-го числа этот князь,

придя к какой-то реке, стал там вместе со своим войском лагерем и велел приготовить необходимые [для переправы] мосты. **Русский король**, расположившись возле него со своими людьми, с тревогой ожидал исхода будущего, условленного между ними сражения. Между тем, враг, подстрекаемый поляками, был вызван на битву и, в результате внезапного успеха, был отброшен от реки, которую оборонял. Ободренный этой суматохой Болеслав, требуя, чтобы союзники приготовились и поторопились, тотчас же, хоть и с большим трудом, но перешёл реку. Вражеское войско, выстроенное против него, напрасно старалось защитить своё отечество. Уже в первой схватке оно подалось и более уже не оказывало

inimicos palantes insequitur et ab incolis omnibus suscipitur multisque muneribus honoratur.

n32. Interea quedam civitas fratri suo tunc obediens a **Iarizlavo** vi capitur, et habitator eiusdem abducitur. Urbs autem **Kitava** nimis valida ab hostibus Pedeneis ortatu Bolizlavi crebra in pugnacione concutitur et incendio gravi minoratur. Defensa est autem ab suis habitatoribus, sed celeriter patuit extraneis viribus; namque a rege suo in fugam verso relicta XVIII. Kal. Sept. Bolizlavum et, quem diu amiserat, **Zentepulcum** seniore suum, cuius gratia et nostrorum timore omnis hec regio conversa est, suscepit.

Archiepiscopus –

[fol. 192v](#)

civitatis illius cum reliquiis sanctorum et ceteris ornatibus diversis hos advenientes honoravit in sancte **monasterio Sofhia**, quod in priori anno miserabiliter casu accidente combustum est.

Ibi fuit noverca regis predicti, uxor et VIII sorores eiusdem, quarum unam prius ab eo desideratam antiquus fornicator Bolizlavus oblita contectali sua iniuste duxerat. Ineffabilis ibi pecunia ei ostenditur, cuius magna pars hospitibus suis ac fautoribus distribuitur, quedam vero ad patriam mittitur. Fuerant in auxilio predicti ducis ex parte nostra trecenti et ex Ungariis quingenti, ex Petineis autem mille viri. Omnes hii tunc domum remittebantur, cum indigenas adventare, fideles sibi apparere, senior prefatus letabatur. In magna hac civitate, que istius regni caput est, plus quam

сильного сопротивления. Там тогда было перебито огромное количество бежавших [врагов] и очень мало победителей. Из наших погиб славный рыцарь Эрик, которого наш император долгое время держал в оковах. С того дня Болеслав, развивая успех, преследовал разбежавшихся врагов; он был принят всеми местными жителями и почтён богатыми дарами.

32. Между тем, **Ярослав** силой захватил некий город, послушный его брату и увёл его жителей. **Киев** же, весьма сильный город, подвергся, согласно приказу Болеслава, частым атакам со стороны своих врагов печенегов и был сильно ослаблен в результате большого пожара. Защищали его сами горожане, довольно быстро, впрочем, открыв ворота чужеземцам; ведь, оставленный своим, обращённым в бегство королём, этот город 14 августа принял Болеслава и **Святополка**, своего господина, от которого долго отказывался; и вся страна та из страха перед нами обратилась к его милости. Архиепископ

того города почтил прибывших в храме **св. Софии**, – который в прошлом году сгорел по причине несчастного случая, – с мощами святых и прочими украшениями. [monasterio – це таки монастир, не храм. Тут переклад дуже невдалиий. – М.Ж.]

Там же находились мачеха названного короля, его жена и 9 сестёр, из которых одну, уже давно им желанную, старый развратник Болеслав, забыв о своей супруге, незаконно увёл с собой. Ему представили там огромные богатства, большую часть которых он раздал своим друзьям и сторонникам, а кое-что отослал на родину. Этому князю помогали 300 мужей с нашей стороны, 500 – от венгров, печенегов же – 1000. Все они были отправлены по домам, как только пришли местные жители и, выразив свою верность, доставили названному

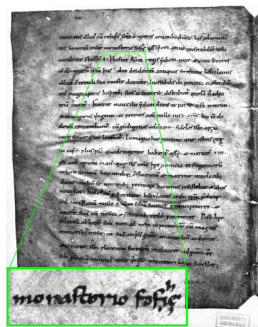
quadringente habentur ecclesiae et mercatus VIII, populi autem ignota manus; quae, sicut omnis haec provincia, ex fugitivorum robore servorum huc undique confluentium et maxime ex velocibus Danis, multum nocentibus Pecinegis hactenus resistebat et alios vincebat.

господину большую радость. В том большом городе, который является столицей этого королевства, имеется 400 церквей, 8 ярмарок, а людей – неведомое количество; они, как и вся та провинция, состоят из сильных, беглых рабов, отовсюду прибывших сюда, и, особенно, из быстрых данов; до сих пор они, успешно сопротивляясь сильно им досаждавшим печенегам, побеждали других.

Оповідання хроніста базується на розповіді когось із тих трьохсот «наших», тобто саксонських рицарів, які допомагали Болеславу. Русь взагалі знаходилась за межами Титмарової ойкумени (тобто території, яка його цікавила і з подіями в якій він був добре обізнаний). Тому його запис не несе особистої чи політичної тенденційності; можна вважати, що він записав те, що почув. Інша справа – що саме запам'ятали і розповіли йому саксонські чоботиська. Тут відчувається, що мовний бар'єр страшенно їм заважав.

22 липня військо Болеслава підійшло до ріки, назви якої саксонець не згадував (з інших джерел ми знаємо, що це був Буг). Ярослав захопив якийсь Святополків город (і цієї назви не запам'ятали). Після перемоги над військом Ярослава союзники підійшли до міста Kitava. Дорогоцінна для нас описка, з якої видно, що ні саксонські вояки, ні сам Титмар ніколи не чули назви головного міста Русі і записана ця назва з уст. (Аналогічну проблему мав Титмар з іменем Святополк, який перетворився на Zentepulc-a. Можливо, саксонець запам'ятав це ім'я так, як його вимовляли поляки – Świętopólk, Свентопулк, Швентопулк. Титмарове «Z» у передачі слов'янських імен відповідає нашому «С», тому читати слід «Сентепулк»).

У Київ переможці вступили 14 сепня, через 24 дні після битви. Відстать від Буга (наприклад, від Берестя) до Києва – приблизно 510 км, що дає темп наступу 21..22 км на добу. Твердження, що Болеслав швидко розвивав свій успіх, відповідає дійсності.

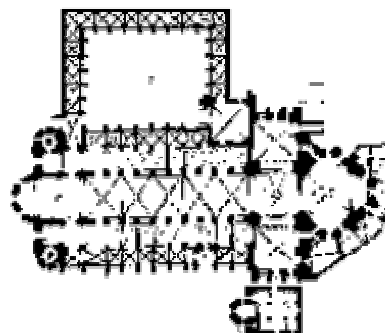

Сторінка хроніки Титмара ([fol. 192v](#)) зі згадкою монастиря св. Софії

Їх зустрів архієпископ (ім'я його не запам'ятали) у монастирі св. Софії (назва Sophiae лежить між орфографічним написанням Sophiae та фонетичним написанням Sofiae). Грецьку релігійну термінологію Титмар знав добре, і можна не сумніватись – коли він написав «архієпископ», то уявляв собі таки архієпископа, а не, скажімо, митрополита; і коли написав «монастир», то уявляв собі монастир, а не церкву (ecclesia) чи собор. Інша справа – наскільки розбирався у таких тонкощах саксонський вояк, який вмів тільки ворогів упень рубати (коли він розповів про

загибель рицаря Еріка, тут він був якраз у межах своєї компетентності; і Титмар не проминув нагоди показати свою обізнаність, додавши, що це той самий Ерік, якого імператор довго тримав у кайданах).

Припустимо, що його оповідання було таке : «Я бачив велику церкву, оточену з усіх боків кам'яними палатами; там нас зустрів головний священик того міста». Знайомий з київськими обставинами одразу уявить собі Десятинну церкву, оточену двоповерховими палацами (їх призначення точно невідоме, то може бути, що частину приміщень займала адміністрація руської церкви). Але людина, яка Києва не бачила, натомість бачила католицькі монастирі, уявить собі собор з клуатром (як собор у Майнці, ровесник Десятинної церкви).

*Ансамбль Десятинної церкви в Києві. Ансамбль собору в Майнці.
Заснований в 988 р. Заснований в 975 р.*

Надзвичайної подібності планів цих ансамблів нема, але нам ідеться не про порівняння візуальних образів, а про образ, уявлений на основі словесного опису. В якості домашнього завдання пропоную читачам скласти описи кожного ансамблю обсягом в одне речення, не вживаючи при цьому мудрих слів типу «екседра», «трансепт», «прямокутний трикутник» та «серединний перпендикуляр».

Я цілком допускаю, що на підставі оповідання рицаря Титмар уявив собі щось на кшталт Майнцького комплексу і написав «монастир». Окрім того, він знав, що єпископ чи архієпископ обов'язково має бути ченцем (як то ведеться й до сьогодні); а що таке монастир, як не місце, де живе чернець ?

Отож можна висловити припущення, що під «монастирем» Титмарового оповідання ховається ансамбль Десятинної церкви. І це стане ще одним припущенням щодо тлумачення цього тексту. Але слід пам'ятати : там, де висловлено багато припущень, там немає ясності – і змиритися з тим, що беззаперечного тлумачення тут бути не може.

В Києві переможці захопили сім'ю Ярослава – його мачуху (тобто останню жону князя Володимира), жону та дев'ять сестер. Жодного імені саксонця не запам'ятав, і тому навіть романтична пригода Болеслава із Ярославовою сестрою дає мало матеріалу для пліток. Інші джерела знають тільки двох сестер Ярослава, що, мабуть, відповідає дійсності.

Взагалі у мене склалось враження, що саконець – інформатор Титмара не належав до командного складу загону і бачив події з позиції рядового вояка. Сестер Ярослава він, мабуть, не бачив і не рахував, а слухав, що розповідають інші. Так само не рахував він ринків і церков, а наведені ним фантастичні числа мали тільки показати, що місто було незвичайно велике.

Отримавши свою долю здобичі, саксонці вирушили додому і через два місяці (1275 км / 22 км на добу = 58 діб) хтось із них приїхав до Мерзебурга. Це сталося ніяк не раніше середини жовтня (а скоріше в кінці жовтня чи на початку листопада). Рік цієї події у Титмара не позначений, але всі дослідники згодні в тому, що це 1018-й рік. Отже, запис внесено до хроніки у листопаді 1018 року, в останній місяць життя Титмара.

Четвертий кит

Переліченими трьома джерелами вичерпуються датовані писемні звістки, які йдуть від сучасників створення собору. Н.Нікітенко вважає необхідним додати до них четверте джерело – Іларіонове «Слово про закон і благодать». Оскільки Н.Нікітенко вважає «Слово» каменем, що його відкинули будівничі, вона кладе його як наріжний камінь своєї концепції. Тому розглянемо детально всі нюанси цього предмету.

Давньоруський твір, який скорочено звать «Словом про закон і благодать», зберігся у незвичайно великій кількості списків. О.М.Молдован у своїй книзі 1984 року використав 52 списки (Молдован А.М. Слово о законе и благодати Илариона. – К. : Наукова думка, 1984 г.). Найдавніший із збережених фрагментів датується 2 пол. 13 ст., решта списків більш пізнього походження, в основному 15 – 16 ст.

В науковий обіг твір було введено О.В.Горським, якому пощастило знайти збірник середини 15 ст. з кількома творами Іларіона (нині цей збірник переховується в Державному історичному музеї в Москві, Синодальне зібрання, № 591). В 1844 році ці тексти були ним опубліковані в повному обсязі.

Вивчення текстів привело дослідників до наступних висновків :

1. «Слово» побутувало у трьох редакціях, з яких найдавніша і найповніша дійшла у єдиному списку (вищезгаданому Син-591). Десять у 12 ст. первісна редакція зазнала скорочення, з неї було вилучено історичні відомості про Ярослава Мудрого (власне те, що нас цікавить найбільше). Утворена таким чином друга редакція використовувалась в літургійній практиці як похвала князю Володимирі, пам'ять якого відзначалась по церквах 15 липня. Третя редакція утворена з другої за рахунок вставок богословського змісту.

2. Жоден список «Слова» не містить імені автора; думку, що автором був митрополит Іларіон, висловив О.Горський на підставі складу збірника Син-591. Ця думка одноставно прийнята в науці.

3. Жоден список «Слова» не містить дати написання. Хронологічні рамки створення «Слова» вказав О.Горський : не раніше 1037 року (згадка про Софійський собор) і не пізніше 1050 року (серед живих згадана княгиня Ірина-Інгигерда, яка померла в 1050 році). З того часу було декілька спроб звизити датування твору. Зокрема, М.М.Розов вважав, що «Слово» було проголошене 26 березня 1049 р. у церкві Благовіщення на Золотих воротах (Розов Н.Н. Синодальный список сочинений Илариона – русского писателя 11 в. – Slavia, 1963, № 2, s. 147 – 148).

Прочитаємо тепер уривки з твору, які містять, окрім похвальних слів, якісь історичні дані :

Давньоруський текст

Добръ же зело и верень послухъ сынъ
твой Георгіи, его же сътвори Господь
наместника по тебе твоему владычъству,

Український переклад В.Крекотня

Вельми добрим і вірним свідком його є
також син твій Георгій [це християнське
ім'я Ярослава], що його Господь зробив

не рушаща твоих уставъ, нь утвержающа,
ни умаляюща твоему благоверію
положеніа, но паче прилагающа, не
сказаша, нь учиняюща. Иже
недоконьчаная твоя законьча, акы
Соломонъ Давыдова,

иже дом божіи великыи святыи его
премудрости създа на святость и
освященіе граду твоему, юже съ всякою
красотою украси: златомъ и сребромъ, и
каменіемъ драгымъ, и съсуды
честными. Яже церкви дивна и славна
всемъ округниимъ странамъ, яко же ина
не обрящется въ всемъ полунощи
земнеемъ ото вьстока до запада.

И славныи градъ твой Кыевъ
величствомъ, яко венцемъ обложишь,
предаль люди твоя и градъ святеи,
всеславній скорей на помощь христіаномъ
святеи богородици, ей же и церковь на
Великихъ вратехъ създа въ имя перваго
господьскаго праздника — святаго
Благовещенія, да еже целованіе архангель
дасть Девици, будетъ и граду сему. Къ
оной бо: «Радуися обрадованаа! Господь с
тобою», къ граду же: «Радуися,
благоверныи граде! Господь с тобою».

Въстани, о честнаа главо, от гроба твоего!
[...] Въстани, виждь чадо свое Георгія,
[...] Къ сему же виждь и благоверную
сноху твою Ерину, виждь вьнуку твоя и
правнуку: како живутъ, како храними
суть господемъ, како благоверіе держать
по предаянію твоему. Како въ святыхъ
церкви чыстятъ, како славятъ Христа, како
покланяются имени его.

Паче же помолися о сыне твоемъ,
благовернемъ кагане нашемъ Георгіи, въ
мире и въ съдравіи пучину житія
преплути и въ пристанищи небеснаго
заветріа пристати, невредно корабль
душевны и веру съхраньшу, и съ
богатствомъ добрыми делы, безъ блазна
же богомъ даныа ему люди управивьшу,

наступникомъ твоєї [князя Володимира]
влади. Він не порушує твоїх уставів, а
утверджує їх, не умаляє заслуг твого
благовір'я, а ще приумножує їх, не
спотворює, а довершує те, що було
недокінчене тобою, як Соломон по
Давиді.

Він храм великий святий Божій
Премудрості воздвиг на святість і
освячення городу твоему і всілякою
красою його прикрасив, золотом, і
сріблом, і камінням дорогим, і потирами
та дисками дорогоцінними, так що
церква та стала дивом і славою на всі
навколишні країни, бо іншої такої не
знайдеться по всій півночі земній од
сходу до заходу.

Він славний город твій Київ величчю, як
вінцем, обклав і доручив людей твоїх і
город святій всеславній, скорій до помочі
христіянам Святій Богородиці, їй він і
церкву на великих вортах звів на честь
першого Господьського праздника —
Святого Благовіщення, аби
благословення, що його архангел дав
дівиці, було і городу сьому. До неї ж бо
мовилось: «Радуйся, обрадована, Господь
з тобою!». До города ж: «Радуйся,
благовірний городе, Господь з тобою!»

Встань, о чесная главо [тобто
Володимир], з гробу твоего, встань! [...]
Поглянь на чадо свое Георгія! [...]
Поглянь же ще і на благовірну невістку
твою Ярину! Поглянь на онуків твоїх і
правнуків, як живутъ, як храними їх
Господь, як благовір'я держаться,
заповіданого тобою, як у святі церкви
учащають, як славятъ Христа, як
поклоняються імені Його! [...]

Помолися ще за сина твоего,
благовірного кагана нашего Георгія, щоб
він у мирі й у здоров'ї вир житія сього
переплинув і до пристані небесного
безвітряного спокою пристав,
неушкоджено корабель душевний і віру
зберігши, і з багатством добрих діл,
нехибно Богом доручених йому людей

стати с тобою непостыдно пред престоломъ вседръжителя бога и за трудъ паствы людїи его прїати от него венецъ славы нетленьныа съ всеми праведными, трудившимися его ради.

управивши, став разом із тобою без сорому перед престоломъ Вседержителя Бога і за труд випасу людей Його прийняв од Нього вінець слави нетлінної з усіма праведними, які трудилися заради Нього!

[Чи справді «Слово» говорить про завершення Софійського собору Ярославом](#)

[На які два тексти написано «Слово про закон і благодать» ?](#)

[Коли могло з'явитись «Слово про закон і благодать» ?](#)

[Що можна датувати на підставі недатованого джерела](#)

Чи справді «Слово» говорить про завершення Софійського собору Ярославом

Н.Нікітенко твердо переконана, що так :

«По словам Илариона, венцом конкретных сторительных актов Владимира явилось создание Софии Киевской. Иларион утверждает, что Ярослав окончил начинание Владимира, как Соломон – дело своего отца Давида в создании Иерусалимского храма : Недокончанное твоа наконьча, аки Соломон Давидова» (с. 13).

Н.Нікітенко – не перша, хто розуміє цей [дуже туманний натяк](#) як вказівку на будівництво собору. Так розумів дане місце «Слова» ще Д.В.Айналов (*Айналов Д.В. К вопросу о строительной деятельности св. Владимира. – Сб. в память... кн.Владимира. Пгр., 1917, стр. 34-39*); такої ж думки дотримувався під впливом Айналова і К.В.Широцький (*Широцкий К.В. Киев : путеводитель. – К. : тип.С.В.Кульженко, 1918 г., с. 29 – 30*). Точніше кажучи, Айналов вважав, що за Володимира було задумано будівництво нового собору, а за Ярослава цей план реалізовано; Широцький же вважав, що собор було засновано (було розпочато будівництво) за Володимира, а завершено за Ярослава.

Таки важко знайти щось нове у цьому дуже старому світі, який існує понад тисячу років й наукова історіографія якого почала відлік третього століття. Точка зору Айналова і Широцького була відкинута мовчазною більшістю наступних дослідників (мовчазною – бо ніхто не висловлював явних заперечень проти неї). І от тепер Н.Нікітенко, не покликаючись на попередників, реанімує ту саму гіпотезу з понад 80-річним стажем.

Ми бачимо, що три дослідники, читаючи один і той самий текст, тлумачать його зовсім по-різному : Айналов бачив тут вказівку на розробку плану нового собору, Широцький – на початок будівництва, Нікітенко – на [повне завершення і освячення](#) собору за Володимира. Що це має означати ? – А тільки те, що цитований текст не містить відповіді на те запитання, яке цікавить дослідників.

Перечитуючи процитований вище уступ, я бачу, що запропоновані варіанти розуміння натяку є можливими, але ними не обмежуються можливі тлумачення. Чого власне міг боятись Іларіон (і ширше – керівники християнської громади на Русі), чому він так наполегливо хвалив Ярослава за продовження справи батька ? Він міг боятись, що Ярослав, прийшовши до влади, відступить від християнства і повернеться до язичництва, як це вже двічі траплялось (після хрещення Аскольда та

Ольги). Ярослав народився ще в язичницькій сім'ї Володимира, в момент хрещення в 988 році йому було 10 років, отож він мав певне уявлення про язичницькі обряди і вірування. І хто міг знати, які думки носила ця християнізована язичницька голова ?

Виявилось, що Ярослав, ставши повноправним володарем, продовжив справу батька у християнізації Русі, у державному протегуванні християнській вірі. Те, що сини Ярослава, народжені у християнському шлюбі й охрещені ще змалку, будуть продовжувати справу християнства – сумнівів не було, бо вони ніякої іншої віри не бачили й не знали; а от сам Ярослав знав і бачив, і тому від його позиції реально залежала доля нової віри.

Тому я вважаю, що Іларіон в цьому уривку хвалить Ярослава за слідування традиції Володимира у підтримці християнства. Справа християнізації Русі, розпочата Давидом-Володимиром, була «завершена» (тобто набула незворотного характеру) Соломоном-Ярославом. Такі дрібниці, як побудова одного окремо взятого собору, чи надання якійсь церкві частини князівських доходів, чи затвердження церковного уставу, чи створення нових парафій та єпархій самі по собі не могли багато важити. Якщо князь (а з ним – правляча верхівка країни) залишиться при християнстві, то собори, доходи, єпархії, нищелюбіє, книгописання і повага до чорноризців з'являться самі собою; але якщо князь покинув би християнство, то ніякі собори, книги і чорноризці нічого б цій вірі не допомогли.

Таким чином, не заперечуючи категорично можливості, що Іларіон в цьому уривку натякав на будівництво якогось храму, вважаю більш імовірним, що його натяк стосувався руської церкви як суспільної інституції. Тому я й назвав цей натяк туманним, оскільки він допускає принаймні чотири тлумачення. Даний уривок «Слова» треба виключити з числа доказів у справі Софійського собору як такий, що не містить ніякої конкретної згадки про собор.

На які два тексти написано «Слово про закон і благодать» ?

Обставини, за яких було оголошене «Слово про закон і благодать», Н.Нікітенко уявляє собі так :

«Слово составлено на два евангельских текста, читавшихся в первый день Пасхи и на Благовещение. Значит, Слово было произнесено Иларионом на Кирио-Пасху, когда оба праздника (как в год воскресения Христа) совпали, что бывает очень редко. При Ярославе такое совпадение случилось лишь однажды – 25 марта 1022 года. Следовательно, уже к этому времени София была давно действующим храмом» (с. 13 – 14).

А які саме тексти читаються на Пасху й на Благовіщення ? Н.Нікітенко в цьому питанні мовчить неначе партизан в гестапо (я в кількох її статтях бачив це твердження, і ніколи там не було конкретних вказівок на тексти). Хоча ця таємничість шкодить науковій аргументації, не такий це біном Ньютона, щоб не знайти відповіді самостійно.

Богослужение Благовещения Пресвятой Богородицы:

Паремии читаются те же, что и на праздник Рождества Богородицы [тобто Быт. 28:10-17, Иез. 43:27, Притч. 9:1-11].

В Апостоле (Евр. 2:11-18) высказывается мысль, что для спасения людей необходимо было Сыну Божию принять плоть человеческую.

В Евангелии (Луки 1:24-38) содержится повествование о Благовещении Пресвятой Деве Марии.

Джерело : Священник Н.Р. Антонов [Храм Божий и Церковные Службы](#).

Пасхальная заутреня :

И чтение в Григории Богослове, егоже начало: На стражи моей стану.

Иже во святых отца нашего Иоанна, Архиепископа Константинопольскаго, Златоустаго, слово Огласительное во святой и светоносный день преславнаго и спасительнаго Христа Бога нашего Воскресения.

Пасхальная литургия :

Апостол, Деяний чтение, зачало 1. [Деян. 1, 1 – 8.]

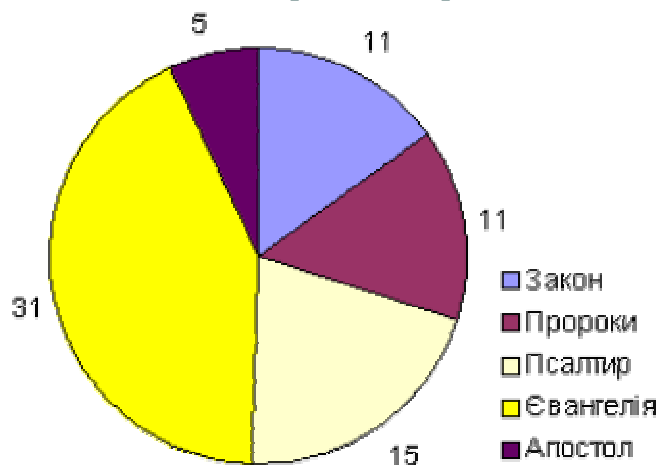
Евангелие от Иоанна, зачало 1. [Ин. 1, 1 – 17.]

Пасхальный молебен :

Евангелие Луки, зачало 114. [Лк. 24, 36 – 53.]

Джерело : [Цветная триодь по Якову Кротову](#)

Простою мовою, основний текст на Благовіщення – це Лука 1:24-38, а на Пасху – Іоан 1:1-17. А які біблійні тексти використав Іларіон ?

Розподіл числа біблійних цитат в «Слові про закон і благодать»

Ми бачимо, що з Ветхого заповіту наведено 37 цитат, а з Нового – 36; улюблена книга Ветхого заповіту – Псалтир (15 цитат), а Нового заповіту – Матфій (18, тобто половина всіх цитат).

Звичайно, серед новозавітних цитат є Лука 1:28, Лука 1:38 та Іоан 1:12, але вони не становлять основи твору. Отже, Н.Нікітенко помиляється, прив'язуючи «Слово» до Пасхи та Благовіщення.

Щоб встановити, на які тексти насправді написано «Слово», зовсім не треба мати лоб на сім п'ядів – вистачить і шести з половиною і навіть просто шести. Ці тексти називаються Закон і Благодать. Закон у вузькому розумінні – це п'ятикнижжя Мойсея, у ширшому – весь Ветхий заповіт; Благодать у вузькому значенні – це Четвероевангеліє, в ширшому – Новий заповіт. Богословська задача, яку розв'язує «Слово» – це співвідношення Ветхого і Нового заповітів, протиставлення Нового заповіту Ветхому. Оце протиставлення – справжній стрижень «Слова», що й відбилось у розподілі біблійних цитат.

Чи могло бути проголошення «Слова» на Благовіщення ? – Так, нема підстав категорично заперечувати таку можливість. За 37 років князювання Ярослава Мудрого така нагода траплялась рівно 37 разів.

Чи могло бути проголошення «Слова» на Пасху ? – Так, це дає ще 37 нагод.

Чи могло бути проголошення «Слова» на якесь із дванадесятих свят ? – Так, це дає ще $37 \cdot 12 = 444$ нагоди.

Чи могло бути проголошення «Слова» на якусь неділю? – Так, це дає ще $37 \cdot 52 = 1924$ нагоди.

Зрештою, святом на Русі вважається будь-який день, вказаний начальством як святковий. Отже, $37 \cdot 365 + 9 = 13514$ нагод.

Кожен дослідник має повне право вибрати будь-який із цих 13 514 слухних випадків і наполягати, що «Слово» було проголошене саме в цей день, а не в інший. Ми вже бачили, що М.М.Розову сподобався день 26 березня 1049 р., а Н.М.Нікітенко – 25 березня 1022 р. Всі ці «розрахунки» не мають ніякої наукової ваги і не варті того паперу, на якому вони записані. Я вже [вказував вище](#): конкретне гуманітарне знання базується на джерелах. Є джерело, де написано: «Іларіон виголосив Слово такого-то числа і року» – є знання; в нашому випадку такого джерела нема – розпрягайте, хлопці й дівчата, коні та лягайте спочивати.

Отже, Н.Нікітенко вводить в оману себе й тих своїх читачів, які не мають можливості вникати в методику історичного дослідження і вірять докторам наук на слово. Бюджетні грошенята, на які робляться такі «відкриття», заслуговують на раціональніше використання.

Коли могло з'явитись «Слово про закон і благодать»?

Ми вже бачили, що хронологічні рамки написання «Слова» були вказані О.Горським, і наступні 165 років студій не звузили цих рамок ні на один день. Було б великою необережністю братись після такого досвіду за уточнення датування «Слова»; але можна висловити деякі міркування на цю тему, які впливають з процитованих вище уривків «Слова».

Здається, ніхто з дослідників не сумнівався, що «Слово» було проголошене в присутності князя Ярослав та його сім'ї. Чи це було в церкві? – категорично твердити не можна (розкішні кам'яні палати довкола Десятинної церкви не мали щастя ані в літописанні, ані в сучасному києвознавстві; ніколи не чув припущень, що та чи інша подія могла відбуватись у цих палатах. Чому б не припустити можливість проголошення «Слова» тут?)

Перший момент, на який варто звернути увагу – це [заклик промовця](#) до Володимира подивитись на своїх внуків і правнуків.

До покоління внуків Володимира належали полоцький князь Брячислав Ізяславич, син тмутороканського князя Мстислава Євстафій та сини Ярослава Мудрого. Євстафій помер в 1032 році, Брячислав – у 1044 році. Навряд чи Іларіон, звертаючись безпосередньо до Ярослава, мав на увазі когось із них. Отже, можна припустити, що онуки Володимира в даному контексті – це сини Ярослава: Володимир (нар. 1020 р.), Ізяслав (нар. 1024 р.), Святослав (нар. 1027 р.), Всеволод (нар. 1030 р.), Вячеслав (нар. 1034 р.), Ігор (нар. 1036 р.)

А правнуки Володимира? Найстаршим в цьому поколінні був син Брячислава Всеслав (нар. 1030 р.). Полоцькі князі весь час були політичними опонентами київських, і навряд чи Іларіон, виголошуючи панегірик Ярославу, думав про його ворога. Отже, знову залишаються онуки Ярослава. На біду, дати їх народження практично невідомі. Першим онуком Ярослава був Ростислав Володимирович (народився, якщо вірити Татищеву, в 1038 році). Ізяслав мав синів Ярополка (р.н. невідомий), Святополка (нар. 1050 р.) і Мстислава (нар. 1051 р.). Святослав мав синів Гліба, Романа, Олега, Давида і Ярослава. Дат їх народження ми не знаємо.

Всеволод мав синів Володимира (нар. 1050 р.) і Ростислава (нар. 1070 р.). Вячеслав мав сина Бориса, Ігор – Давида і Всеволода. Дат їх народження ми також не знаємо.

Оскільки «Слово» створене не пізніше 1050 р., з числа «правнуків Володимира» треба виключити дітей трьох молодших Ярославичів, а також молодших синів Ізяслава і Святослава. Залишаються Ростислав Володимирович, Ярополк Ізяславич та Гліб (і Роман ?) Святославичі. Тому можна думати, що «Слово» створене не раніше 1038 року (татіщевської дати народження Ростислава); якщо розуміти слово «правнуки» (у множині) буквально, то ця границю треба просунути вперед ще на кілька років (до моменту народження Ярополка чи Гліба). Ці останні дати нам не відомі, але в цілому чим ближче до 1050 року, тим більша імовірність побачити кількох онуків Ярослава.

Якби «Слово» (згідно Н.Нікітенко) справді було виголошене в 1022 році, то дивним і навіть смішним виглядало б звернення до князівської чети, яка на той момент мала лише одного маленького сина Володимира (а онуки ще були в далекій перспективі) як до такої, що мала вже кількох синів і ці сини уже вчащали до церкви.

Щоб не помітити таку сильну суперечність, мабуть, треба бути доктором історичних наук. Я от тільки кандидат (і то не тих наук), тому цю суперечність бачу.

Другий момент – це фінальний уступ «Слова», [звернення до Ярослава](#). Іларіон бажає йому без сорому стати перед престолом бога і прийняти від нього вінець вічної слави. Простою мовою це означає побажання достойно закінчити свій життєвий шлях. Отже, «Слово» було виголошене в такий час, коли вже можна було передбачати цей кінець. Ми не маємо відомостей про стан здоров'я Ярослава, тому залишається припустити, що ці слова були сказані, коли сам вік князя вже змушував до думок про вічну славу.

Третій момент – це особлива концепція навернення Володимира до християнства, викладена у «Слові». Згідно викладу «Повісті времен і літ», за яким ми й сьогодні описуємо цю подію, Володимир оголосив тендер на кращу віру, розсилав посольства і розглядав їхні звіти; його схиляли до християнства покликами на історичну традицію та на авторитет предків (кн.Ольги), розповідями про дивну красу візантійського богослужіння. Певний вплив мало і чудо, явлене безпосередньо Володимирі (раптова сліпота і чудесне прозріння). Зрештою, як нагорода за добру поведінку йому дісталась у жони візантійська царівна. Приймавши християнство, Володимир спровадив на Русь візантійських священників, візантійські реліквії й візантійські книги.

Цю концепцію можна назвати конкретно-історичною і матеріалістичною.

Нічого цього немає в Іларіона. В його викладі є тільки бог, Христос і Володимир, який самостійно, без будь-який зовнішніх (матеріальних) впливів, увірував у Христа. Ані візантійського богослужіння, ані візантійських священників (які здійснювали обряд хрещення), ніже візантійських реліквій нема. В усьому «Слові» взагалі немає **жодної** згадки про щось візантійське, навіть про царівну. Щодо ролі чудес – Іларіон спеціально їх заперечував, наголошуючи : язичницькі царі бачили чудеса, що їх творили святі мужі, і не увірували, а Володимир не бачив чудес, і увірував. Іларіон вважав Володимира рівноапостольним не тому, що він охрестив цілу країну (як вважаємо ми, матеріалісти), а тому, що прийняв віру безпосередньо від Ісуса Христа, як прийняли її апостоли.

Оце безпосереднє прийняття віри від Христа було для Іларіона чудом з чудес, тому його концепцію можна назвати антиісторичною, антиматеріалістичною, антивізантійською і містичною.

Але Іларіон висунув цю концепцію не для того, щоб здобути славу містика. Питання про те, хто і від кого прийняв християнство, мало цілком певні церковно-адміністративні й політичні наслідки. Якщо країна прийняла християнство з Візантії, то цілком логічно, що константинопольський патріарх є верховним предстоятелем новонавернених і керує ними, призначаючи свого представника – єпископа чи митрополита. Якщо ж християнство в країні має апостольське коріння, тоді предстоятель такої церкви є самостійним (автокефальним) владикою, рівним за саном предстоятелям інших апостольських церков.

У самому «Слові» ще немає рішучого висновку про необхідність автокефалії руської церкви, але автор підводить читача до такої ідеї, залишаючи йому зробити останній крок самостійно. Оця автокефалічна спрямованість твору знову вказує на останні роки правління Ярослава (коли таки дійшло до проголошення автокефалії з тим-таки Іларіоном на чолі).

Всі три спостереження над «Словом» вказують, що твір тяжіє до останніх років перед 1050 р., хоча і не можуть бути підставою для звуження датування твору до якогось конкретного проміжку часу.

Що можна датувати на підставі недатованого джерела

Головна причина, з якої «Слово про закон і благодать» не може бути джерелом для датування Софійського собору – та, що «Слово» **не датоване**. Як можна датувати щось на підставі недатованого джерела – це повна загадка. Тому-то Н.Нікітенко і доклада великих зусиль, щоб викомбінувати «точну дату» «Слова», але ця комбінація, як ми бачили вище, є нестійною і неприйнятною.

Якщо дата Софійського собору невідома, її треба позначити через X (ікс). Дата створення «Слова про закон і благодать» також невідома, тому її треба позначити через Y (ігрек). Оскільки у «Слові» собор згадується як діючий, маємо нерівність :

$$X < Y \quad (1)$$

Далі, для дати «Слова» маємо верхню межу – рік смерті Інгигерди (позначимо цю відому величину через A) :

$$Y < A; \quad A = 1050 \quad (2)$$

З нерівностей (1) та (2) випливає (хто пам'ятає шкільну алгебру) потрібна нам оцінка величини X :

$$X < A; \quad \text{або} \quad X < 1050 \quad (3)$$

Результат незаперечний, але не надто сенсаційний : хто, власне, сумнівався в тому, що Софійський собор у 1050 році вже діяв ?

Розглядаючи нерівності (1 – 3), можна помітити, що звуження дати «Слова», встановлення для нього нижньої межі **ніяк не впливає** на нерівність (3). Якщо для дати «Слова» ми отримаємо нижню межу :

$$B < Y < A; \quad (4)$$

(наприклад, можна взяти за В татищевську дату народження Ростислава : $V = 1038$), то з нерівностей (1) і (4) ми знову отримаємо для Х оцінку (3). Було б великою логічною помилкою «розв'язувати» ці нерівності як $X < V$!

Як не примітивна запроваджена алгебраїчна формалізація, вона дисциплінує думку і спрямовує її на пошук дійсних, а не фантастичних аргументів. Все, що можна видобути з твору Іларіона для датування Софійського собору – твердження, що собор був побудований до 1050 року.

Змагання китів

Є щось інтригуюче в тому, що всі чотири головні джерела для нашої теми були введені в науковий обіг практично одночасно, в 1839 – 1846 роках. Подивимось, яку відносну вагу слід надавати цим джерелам.

Правила змагання

Джерела ми будемо оцінювати за наступними показниками :

1. **Сучасність описуваній події.** Можливі значення : 0 – джерело сучасне події (в межах одного покоління); -1, -2 ... віднімаємо одиницю на кожні сто років спізнення джерела по відношенню до події.

2. **Обізнаність автора.** Можливі значення : +1 – для автора, який показує за комплексом відомостей добру обізнаність з предметом; 0 – для автора, який не показує комплексу відомостей; -1 – для автора, мало знайомого з предметом.

3. **Просторова віддаленість.** Можливі значення : 0 – для джерела, яке виникло в місці події; -1, -2 ... віднімаємо одиницю на кожні 500 км віддалення місця створення джерела від місця події.

4. **Наявність дат.** Можливі значення : +1 – джерело вказує дати; 0 – джерело не містить дат.

5. **Обсяг відомостей.** Можливі значення : +1 – докладні відомості; 0 – лапідарні відомості.

6. **Релігійний бар'єр.** Можливі значення : +1 – джерело походить з тієї ж конфесійної групи, що й описувана подія; 0 – джерело походить зі спорідненої конфесійної групи; -1 – джерело походить з іншої конфесійної групи (власне релігійний бар'єр).

7. **Мовний бар'єр.** Можливі значення : +1 – мова джерела і учасників описуваної події однакова; 0 – мова джерела споріднена мові учасників події; -1 – мова джерела далека від мови учасників події.

Звичайно, запропоновані показники і їх рівні можуть бути предметом дискусії (цим, власне, мала б займатись спеціальна наука – джерелознавство; мала б займатись, але на займається...). Але я вважаю, що навіть недосконала кількісна оцінка все ж таки корисніша, ніж чисто гуманітарні розмови на тему «моя Ціля цього не хоче» (не подобається їй якесь джерело, чи навпаки подобається).

Результати змагання

Скорочені назви джерел :

ПВЛ – [Повість времен і літ.](#)

НПЛ – [Новгородський перший літопис.](#)

ХМТ – [Хроніка Титмара Мерзебурзького.](#)

СЗБ – [Слово про закон і благодать.](#)

Показник	ПВЛ	НПЛ	ХТМ	СЗБ
Сучасність описуваної події	0	0	0	0
Обізнаність автора	1	0	-1	1
Просторова віддаленість	0	-2	-2	0
Наявність дат	1	1	1	0
Обсяг відомостей	1	0	1	1
Релігійний бар'єр	1	1	0	1
Мовний бар'єр	1	1	-1	1
Сума показників	5	1	-2	4

Нагороди переможцям

На першому місці за сумою показників знаходиться «Повість времен і літ». Ніхто, власне, і не сумнівався, що вона є основним джерелом з нашого питання (ніхто, окрім деяких докторів історичних наук). Натомість Титмар опинився на останньому місці через необізнаність у київських справах, мовний бар'єр і дуже велику віддаль від Києва.

В якості домашнього завдання я можу запропонувати читачам самостійно оцінити джерельну вагу звісток про освячення Софійського собору з Мстиславова євангелія (1113 р.), Псковського апостола (1307 р.) та ктиторського напису Петра Могили (1640-і рр.). (У мене вийшло -1, -5, -5, тобто ці джерела є другорядними.)

Also sprach Nikitenko!

Які нові джерела і нові методики дослідження запровадила Н.Нікітенко? Ніяких. Всі використані нею джерела давно відомі в науці, і якби вони справді містили відповідь на запитання «котрого дня, місяця і року було закладено (завершено) Софійський собор» – то вже ж Сергій Соловйов, Михайло Максимович, Дмитро Іловайський, Михайло Грушевський, Євген Голубинський, Микола Петров, Борис Греков, Михайло Тихомиров, Борис Рибаків, Михайло Каргер, Петро Толочко, Анжей Поппе, Юрій Асеев, Григорій Логвин – вже ж, кажу я, хто-небудь з них зауважив би цю обставину і прикрасив свій твір на тему Київської Русі таким цінним спостереженням. І з того часу це спостереження, оперте на джерелах, було б прийнято в науці й увійшло б до енциклопедій.

Але так воно не сталось, і причина проста – наявні джерела не містять відповіді на сформульоване вище запитання. Тому й виникла досить пустопорожня киево-софіє-засновознавча дискусія. Н.Нікітенко пропонує таке розв'язання :

Очевидно, собор возвели ещё при Владимире, в последней стадии его правления. Тогда же вокруг собора соорудили деревянные монастырские сооружения, сгоревшие в 1017 г. При Владимире начали и роспись, проводившуюся очень слаженно и быстро [...] Смерть Владимира прервала работы на стадии выполнения мозаичного декора западной части центрального нефа, где не успели завершить композицию «Сорок мучеников». Работы закончили при Ярославе [...] Тогда же по заказу Ярослава в северную галерею встроили его усыпальницу. [...] Первое освящение Софии произошло при

Владимире, в воскресенье 4 ноября 1011 г., а второе – при Ярославе, в воскресенье 11 мая 1018 г. (с. 19)

Точність хронології вражаюча, але повністю фантастична. Нагадую ще раз : конкретне гуманітарне знання випливає з джерел, і тільки з джерел. Якби Н.Нікітенко могла підперти свої побудови грамотою такого змісту : «Оце я, давньоукраїнський князь Володимир, наказую оцим своїм листом освятити в наступну неділю Софійський собор, побудований за моїм наказом на полі вне града Києва. Діялося в суботу 3 листопада, за 980 років до початку нашої української ери» – якби, кажу я, десь в архіві Головного управління архітектури і містобудування міста Києва знайшлася пергаментна грамота такого змісту, тоді можна було б вважати конструкцію Н.Нікітенко за обгрунтовану.

Але немає такої грамоти, а ті джерела, що є...

Какі такі джерела !? Так сказала Нікітенко ! Якщо джерела цьому суперечать, тим гірше для джерел !

Н.Нікітенко, щоб розчистити місце для своєї нової теорії, відкидає Новгородський перший літопис :

Учёные считают дату Новгородской летописи – 1017 год – весьма сомнительной, поскольку в этой летописи в пределах 11 века вообще не было дат, а расставлены они позже и часто с ошибками (с. 11).

Що за вчені так вважають – цього Н.Нікітенко не говорить. Якщо не було дат, то звідки взяли порожні роки ? Зрештою, вчений має аналізувати те джерело, яке дійшло до нас ([процитоване вище](#)), а не гіпотетичну реконструкцію того, що до нас не дійшло. Це критичне зауваження нестійне.

Далі Н.Нікітенко відкидає «Повість времен і літ» :

Не вызывает доверия и летописная статья 1037 г., в которой речь идёт об одномоментном создании целого комплекса крупных сооружений (с. 11).

От вам і вся «критика». Моя Ціля цього не хоче – і край. Звинувачувати «Повість» (як і кожне історичне джерело) у тенденційності – все одно, що звинувачувати воду, що вона мокра, а сонце – що воно яскраве. До того ж ніякої особливої тенденції до возвеличування Ярослава (аж до приписування йому чужих заслуг) у «Повісті» якраз нема. Як вписується у панегірик розповідь про повстання проти батька ? про поразку на Бузі, після якої Ярославу довелося тікати сам-четверт ? про полон його сім'ї ? про його намір тікати за море (тоді його урятували новгородці) ? про поразку від Мстислава (тоді його урятували кияни) ?

Замість цього найліпшого (як ми [бачили вище](#)) джерела Н.Нікітенко висуває на перший план «Слово про закон і благодать», енергійно, але безпідставно (як ми [бачили вище](#)) перетягаючи його на самий початок правління Ярослава. Розглядаючи дані Титмара, вона впевнено висновує :

Есть все основания считать, что Титмар говорит именно о том соборе св. Софии, который сохранился поныне (с. 14).

Така впевненість не має особливих підстав : як ми [бачили вище](#), оповідання Титмара допускає й інші інтерпретації і зовсім не **примушує** нас зв'язувати його з існуючим собором.

Решта міркувань Н.Нікітенко присвячена непрямим даним, які не дають конкретних відомостей про собор, а стосуються історичної обстановки довкола нього. Звісна річ, оці непрямі дані не мають ніякого вирішального значення у справі

встановлення **конкретного факту** (як дата створення собора); вони мають значення тільки для історичних узагальнень. Але розглянемо коротко й ці міркування.

1. Грецькі майстри, які збудували Десятинну церкву, не могли залишатись 20 років (996 – 1016) без роботи (с. 15).

А хто й коли збудував три кам'яних палаци довкола Десятинної церкви? Хто й коли збудував кам'яну в'їзну башту міста Володимира?

2. Володимир мусив спорудити митрополичий собор, бо Десятинна церква була князівським двірцевим храмом (с. 15).

За Володимира християн у Києві було так мало, що вони з повною вигодою і без тісняви могли розміститись у підкупольному просторі Десятинної церкви, не кажучи вже за її центральну наву. Функції двірцевого і кафедрального храмів тоді співпадали, парафія на всю Русь була одна, храм – теж один, князь і його сім'я були першими (і найважливішими) прихожанами, а єпископ був їхнім пастирем. Звичайно, в міру збільшення числа християн, розширення мережі парафій і побудови нових храмів ці функції поступово розмежовувались, але за Володимира такої потреби, мабуть, не було.

3. Сумнівно, щоб Ярослав міг розгорнути значну будівельну діяльність на початку свого київського князіння, коли вів тяжку боротьбу за владу (с. 15).

Ярослав, здобувши в 1016 р. Київ, **не міг знати**, що попереду важка боротьба, яка триватиме 20 років (аж до смерті Мстислава Тмутароканського).

4. Археологічні джерела свідчать про часткове руйнування собору невдовзі після його побудови (зокрема, уламки кувшинів-голосників з кусками прилиплої розчину) (с. 16).

Якщо це жарт – то дуже невдалий, а сприймати це серйозно неможливо. Як знахідка голосників може вказувати на руйнування **невдовзі** після побудови? Чи не простіше припустити, що вони потрапили у шар засипки під час ремонтів 17 ст., коли було розібрано зруйновану західну частину собору? Тоді було розібрано й пазухи давніх склепінь (а це мабуть кілька десятків кубометрів), які всуціль складені з голосників на розчині. Куди поділи це сміття? Напевно, на нівелювання площі довкола собору.

Датування археологічних матеріалів завжди розпливчате; сто років – це дуже вузька дата, і лише в унікальних випадках її вдається звузити до 30..50 років. Але будівельне сміття до таких випадків не належить. Тому археологічним міркуванням у нашому питанні можна дати спокій.

5. Башти Софії попри інші функції відігравали також роль оборонних споруд, і південна башта, імовірно, була частково зруйнована під час нападу печенігів на Київ (с. 16).

Говорити про «оборонне значення» башт Софії може тільки доктор історичних наук, тобто людина, яка ніколи не була в соборі, нічого не знає про давньоруську архітектуру і не уявляє різниці між храмом-фортецею і просто храмом. Отже, короткий курс для таких «фахівців».

5.1. **Вся** давньоруська архітектура **не знає** такого типу споруди, як храм-фортеця.

5.2. Храм називається храмом-фортецею, якщо він має у верхній частині галерею або каземати (приміщення для стрільців) та **бійниці**, з яких велася стрільба.

Розташування казематів у верхній частині будівлі давало оборонцям перевагу у дальності стрільби перед нападниками.

5.3. Ніяких бійниць у баштах Софії немає й ніколи не було. В них прорізани вікна для освітлення сходів (не для стрільби).

5.4. Тільки божевільний міг побудувати великий собор на полі, не захищеному оборонними спорудами. Князь Ярослав був Мудрий (а це не те саме, що божевільний), тому собор почали будувати, коли ця територія вже була прикрита валами.

6. Графіті. Їм у книзі присвячені сторінки 21 – 29. Всі ці сторінки – це один суцільний потік нестримної фантастики. За яке графіті не візьметься Н.Нікітенко – одразу видобуває з нього вказівку на до-Ярославові часи. В цих графіті їй ввижаються імена синів Святополка Володимировича (одразу чотирьох) та його матері Олісави; розростаючись *crescendo*, фантазія Н.Нікітенко породжує регентство Олісави при малолітніх синах Святополка, яке буцімто наступило після загибелі Святополка. Але всі ці «поручики Кіже» бліднуть перед «відкриттям» графіті самого князя Володимира (с. 206) ! Цей князь під пером (чи то пак, клавіатурою) Н.Нікітенко постає не тільки **ініціатором** будівництва собору, але й **автором** його архітектури та мистецького оформлення (с. 159).

Цілком стандартне графіті «Господи помози рабу твоему Иоану» пов'язується з митрополитом Іоаном з початку 11 ст. (от уже справді, «який же ще із тисячів Іванів...»). Після відкриття автографа князя Володимира це – явний спад, *diminuendo* фантазії. А я хочу підказати гарний ход – треба наполягати, що це графіті належить не кому іншому, як апостолу і євангелісту Іоану ! Таким чином, собор треба датувати добою Ісуса Христа. І святкувати тоді треба не якесь мізерне тисячоліття, а цілком поважне двохтисячоліття.

І справді : ніщо, окрім тенденційних свідчень історичних джерел, не заважає нам припустити, що Софійський собор збудовано на початку першого століття нашої ери. Так, джерела проти, але ж ми добре знаємо, як в заповіднику вміють розправлятися з неугодами, зокрема, і з [графіті](#).

Спростовувати всю цю маячню я не збираюсь, бо це означало б надавати їй якогось поважного значення – є, мовляв, що спростовувати.

Час підводити підсумки. За сумою зауважень, зроблених проти «теорії» Н.Нікітенко, виходить, що з наукового погляду вся її книга – це суцільна *xvantiasia bezpidstaviensis*, не варта того крейдяного паперу, на якому вона надрукована. І то ще слід пам'ятати – ми читаємо не всі фантазії, а тільки ті, що вціліли від редакторських кігтів Н.М.Куковальської (адже всім відомо, який з неї пильний і вимогливий редактор !).

Але кожен твір треба судити за законами того жанру, в якому він написаний. А книга Н.Нікітенко – зовсім **не наукова, а пророча**. В жанрі пророчих книг її оцінка виглядає зовсім інакше. Ось так сказав Заратустра – і всі його пам'ятають і цінують як сильного пророка. А от так сказав Моїсей – теж сильний пророк. А так (як цитовано вище) сказала Н.Нікітенко – і край ! Не критикувати цю книгу належить, а молитись на неї. Поставити в центрі Софійського собору аналой і покласти туди її замість Пересопницького євангелія – нехай черговий президент під час інавгурації клянеться на цій книзі. А ми будемо дивитись на все це і втішатись, «що з нашого народу є пророк».

Але якесь нещастя тяжіє над Україною, що тут народ любить, за прикладом Тараса Бульби, сам нищити те, що сам породив. От і Н.Нікітенко значною мірою знищила пророчий вплив свого твору, вибравши для нього невідповідну форму. Замість того, щоб взоруватись на відому книгу Фрідріха Ніцше, вона взяла собі за зразок книгу маршала Брежнєва «Ленінським курсом», без потреби почала втискувати свою фантазію у вузькі й тісні рамки наукової монографії. Доказовості це не дало ні на грам (бо наука й екзальтація – речі несумісні), а от пророчому агітаційному впливу сильно зашкодило.

Є, зрештою, щось позитивне і в тому, що книга видана російською мовою. Цією мовою надрукована вже така кількість дурниць, що додавання ще однієї краплини зовсім не змінить рівня цього океану. Російська література виступає неначе найнижчий резервуар, куди скидається все непотрібне з інших, вищих резервуарів. Таким чином, за рахунок природного самоочищення українська наукова література позбулася такої сумнівної «цінності», як оце новітнє чаромутіє.

Кому потрібна лженаука, створена Н.Нікітенко ?

Qui bono ? Відповідь на це запитання дуже проста і міститься в тій-таки книзі прямо на першій (!) сторінці. Там написано : «К 1000-летию Софии Киевской 1011 – 2011».

Що ж, суду все ясно. Ця лженаука потрібна широким масам генеральних директорів, котрі не можуть дочекатись справжнього тисячоліття і неодмінно хочуть, щоб славний ювілей припав на час їхнього генерального директорства. А ювілей такого рівня – це не тільки можливість постояти поруч з вищим начальством (що само по собі для декого становить сенс життя), але й **бюджетні кошти** на його святкування. *Cherchez la гроші !*

Справді, видання книги Н.Нікітенко коштувало, за моєю окомірною оцінкою, 50 тис. гривень, а коштів на ювілей можна випросити (припустимо) 5 млн. Рентабельність 10 000 % – чим не бізнес ?

Нарешті, ювілейна дата – дев'ятсот семидесяти чотирьохріччя Софійського собору, яку планують відзначити в 2011 році (*quibus auxiliis ?* мені вже доводилось читати в Інтернеті такі розмови на рівні заступників міністрів) – сама ця дата, кажу, виглядає круглішою і зрозумілішою ніж 1020-ліття хрещення Русі. А цей останній ювілей святкували, і ніхто не задався питанням – що то за система числення, в якій 1020 є круглим числом. А 974 – то зовсім інша річ ! 974, люди добрі, – це рівнесенько 3.8046875 рази по 256. Хто ж може проти такої круглості що заперечити?

Що означає вираз «дата заснування / закінчення собору»

Будівництво собору, як і кожного великого об'єкту – це процес, і кожен, хто вивчав курс «Основи будівельного виробництва», знає, який глибокий і різноманітний зміст стоїть за цим коротким словом. Процес ділиться на етапи і потоки. Етапи заснування собору можна намітити такі :

- прийняття принципового рішення про будівництво;
- опрацювання проектних пропозицій;
- вибір місця будівництва;

- початок підготовчих робіт (розчистка, планування території);
- закінчення підготовчих робіт;
- розбивка плану фундаментів на місцевості;
- освячення місця майбутнього престолу;
- закінчення копання фундаментних ровів;
- закладення наріжного каменю фундаменту;
- вивершення фундаментів на проектній нульовій позначці;
- розбивка плану храму на поверхні фундаменту.

Кожен з цих моментів з однаковим правом може вважатись «заснуванням», але фактично цей процес може розтягнутись на багато років. В давній Русі цим етапам надавали певного значення : при заснуванні поважного храму принципове рішення приймає сам бог; вибір місця диктується чудом з росюю; місце храму розчищається від заростей чудесним падінням небесного вогню, який випалює потрібну площу. Але у випадку Софійського собору жоден з цих етапів не знайшов відображення у джерелах.

Подібною є ситуація із закінченням собору. Моментом закінчення собору можна вважати :

- вивершення склепінь усіх верхів;
- закінчення покрівельних робіт на дахах;
- встановлення хреста на головному куполі;
- завершення опорядження фасадів;
- завершення підлоги храму;
- завершення внутрішніх опоряджувальних робіт;
- завершення стінопису (цей процес може тривати ще роки й роки після закінчення інших процесів);
- встановлення вівтарної перегородки;
- встановлення священного престолу у вівтарі;
- освячення храму (у випадку Софійського собору з його багатьма вівтарями не можна відкидати можливість, що окремі вівтарі освячувались неодноразово, звідси міг виникнути різнобій у датах освячення);
- завершення благоустрою території довкола храму.

Простежити будівництво храму у такій детальній хронології можна хіба що на підставі джерел 19-го і пізніших століть. Для раніших часів джерела просто не дають таких детальних даних (не писали тоді проектів виконання робіт, а тому не могло бути й відповідної звітності). От і у випадку Софійського собору в Києві ми мусимо

змиритись з тим, що детальна хронологія будівництва геть не цікавила її сучасників. А що ж їх цікавило ?

Перечитуючи «Літопис Руський», я склав для себе теорію, що ця книга по формі – історична, а по суті, призначенню – дидактична. Мені здається, вона мала бути зерцалом князів, щось на кшталт морального кодексу будівника феодалізму. Вона була призначена для читання з молодими княжичами, щоб вони на конкретних прикладах діянь своїх предків вчилися, як повинен і як не повинен чинити князь. [Похвала Ярославу](#), з якої дослідники намагаються видобути відомості про Софійський собор, є одним з ліпших зразків позитивного образу князя в цілому літописі.

От що цікавило літописця, а питання про те, де був приоб'єктний склад шиферу, мармуру і плінфи, скільки харчів ішло в день на будівельників і на скільки захваток ділились стіни собору під час мурування – ці питання його не обходили. Звісна річ, за Ярослава були люди, які все це знали і правильно zorganizували (це видно по результатах), але в письмових джерелах їх діяльність не знайшла відображення.

Наявний фонд джерел не дає змоги встановити детальну хронологію будівництва Софійського собору, а тому суперечки – що було в 1017, а що в 1037 роках – є безпредметними. На цьому я пропоную поставити крапку у 563-літній києво-софіє-засновознавчій дискусії.

Який ювілей має право святкувати Софія Київська ?

Наявні джерела дозволяють датувати Софійський собор тільки розпливчасто. Якщо не вдаватись до натяжок, фантазій і перекручень джерел, можна сказати, що **Софійський собор у Києві є пам'яткою 2 чверті 11 ст.** Детальна хронологія будівництва собору не може бути встановлена. Всі спроби звзити запропоновану розпливчасту дату до якихось тісніших інтервалів є принципово рівноцінними – всі вони однаково не мають опори у конкретних джерелах.

Оскільки для ювілеїв потрібна більша вузька дата, то слід зупинитись на 1037 році :

1. Ця дата однаково читається у всіх найдавніших літописах (Лаврентіївському, Іпатіївському і Новгородському першому старшого ізводу);

2. Під цією датою розміщена найбільш докладна розповідь про початкову історію собору;

3. Ця розповідь започаткувала погляд на київську Софію як на загальнонаціональний (а в подальшій перспективі – і суперетнічний) релігійний і культурний центр.

Отже, у 2037 році можна буде відзначити справжнє, а не фальшиве тисячоліття Софійського собору (іншаллах! – він достоїть до того часу). І якщо ЮНЕСКО – іншаллах! – проіснує до того часу, цей рік можна буде з повним достоїнством проголосити роком київської Софії як пам'ятки світового значення.

Київ, 29.10.2009 р.